

Тимошенко В. І.,

головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ І ЗЛОЧИННІСТЬ

Сучасне українське суспільство характеризується складною структурою, нестабільним розвитком, наявністю різноманітних колізій і конфліктів та постійними трансформаціями. Таким терміном позначають глобальні перетворення у різних сферах суспільного життя, у тому числі й послаблення державного регулювання суспільних процесів та втрату їх керованості. Трансформації в Україні відбуваються на фоні кризи в соціальній, економічній та духовній сферах. Занепад економіки, війна на сході країни, безробіття, зубожіння населення, його масова міграція, у тому числі й за кордон у пошуках роботи, корупція, девальвація національної валюти, утвердження культу споживання, насильства, цинізму і лицемірства – все це стало нашою реальністю за останні п'ять років. Особливо загрозливих масштабів набуває падіння моралі і моральності, ціннісно-нормативна дезорганізація, алкоголізм, наркоманія, деформація правової свідомості. Поведінка, як відомо, визначається правосвідомістю, у випадку деформації якої людина стає схильною до насилля, агресії, правопорушень. Деформована правосвідомість сприяє криміналізації суспільства, що призводить до реальної загрози безпеці особи, суспільства, держави.

За даними Numbeo, найбільшої в світі бази даних про міста і країни, що були опубліковані в середині 2018 року, Україна за рівнем небезпеки життя зайняла 36-е місце (із 117-ти) з індексом злочинності 50.00 та індексом безпеки також 50.00. Індекс злочинності, встановлений нижче 20, свідчить про вкрай рідкісні випадки вуличної злочинності в країні, індекс від 20 до 40 – низький рівень злочинності, від 40 до 60 – помірний, від 60 до 80 – високий, і від 80 до 100 – максимальна ймовірність стати жертвою злочину. Вищий рівень злочинності ніж в Україні має В'єтнам, Колумбія, Алжир, Гондурас, Венесуела, ряд інших країн Африки і Латинської Америки [1].

Інформація, як бачимо, для нас невітшна. Дані Numbeo нерідко суперечить офіційній статистиці та думці вітчизняних фахівців, разом з тим ігнорувати їх не можна. Виникають запитання: що ж призводить до такого рівня безпеки; що сприяє поширенню злочинності?

На думку американського кримінолога В. Фокса, злочинність і насилля виникають тоді, коли суспільство дезорганізоване і б'ється в лещатах соціальних та економічних проблем [2, с. 22]. Не менший вплив на злочинність має й криза суспільної свідомості. Визначальні характеристики такої кризи наступні: розпад існуючих зв'язків між суспільством і

особистістю; нестійкий стан соціального організму; втрата базових цінностей; домінування матеріального над духовним і партикулярних цінностей над цінностями, пов'язаними із загальним благом, зростання ксенофобії та екстремізму. Цінності універсальні, націлені на забезпечення загального блага, поступаються місцем цінностям, кінцевою метою яких є благополуччя окремих груп і осіб.

Система цінностей, на які орієнтується людина, визначається багатьма факторами. Так, високий рівень правової культури і правової свідомості є запорукою орієнтації на моральні мотиви і духовні потреби. І навпаки, деформована правосвідомість і низький рівень правової культури призводить до поведінки, що орієнтується на матеріальні потреби і цінності. Можна стверджувати, що зараз вже сформувався особливий тип особистості з кризовою або катастрофічною свідомістю. Апатія, цинізм, байдужість пересічної людини – це реалії сьогодення. Людина відгороджується від «незручної» соціальної реальності жорстким психологічним бар'єром, повністю занурюється у приватне життя. Авторитарна свідомість замкнутої на собі людини виявляється нездатною до сприйняття думки, що відрізняється від її власної, розуміє толерантність як безпринципність, посягання на її власний світ, який вона прагне захищати будь-якими доступними способами, не завжди зважаючи на їх законність. Криза призводить суспільство до маргіналізації, тобто маргіналізація є проявом кризового стану суспільства.

Маргіналізація являє собою процес втрати людьми ознак соціальної верстви, групи в результаті соціальних або інших трансформацій. Зазвичай маргіналами називають осіб, спосіб життя і світогляд яких не вписується в рамки, прийняті в даному соціумі. Феномен маргінальності впливає на процеси маргіналізації правової свідомості і правової культури суб'єктів правовідносин. Загальноправова теорія маргінальності розглядає правову маргінальність як відчуженість, граничність і неадаптованість до ціннісно-нормативного простору. Маргінальна правосвідомість є дефектною і деформованою стосовно аксіологічного змісту феномена права. Діапазон проявів маргінальної правосвідомості досить широкий: від скептичного, індиферентного (інфантильного) ставлення до права та ригідності (низької пристосованості до динамізму права) аж до правового нігілізму, переродженої правосвідомості, яка ігнорує і заперечує закони, супроводжується умислом на вчинення правопорушень, у тому числі злочинів. Правовий маргінал зазвичай перебуває на межі вчинення злочину [3].

Можливі ситуації, коли правовий нігілізм провокує саме право. Прикладом такої ситуації є прийняття протизаконних актів, недосконалих та неефективних законів, які не можуть забезпечити захист інтересів громадян. Типовою формою прояву правового нігілізму маргінальних груп можна назвати навмисне порушення чинних нормативно-правових актів, масове невиконання юридичних приписів. Безнормність разом з рядом інших

факторів породжує тотальну криміналізацію соціальних відносин. Криміналізація ж суспільних відносин, будучи переважно результатом еволюції злочинності, відсутності ефективного попередження її, маргіналізації суспільства та створення умов, за яких послуги криміналітету виявляються для частини соціуму більш прийнятними, ніж послуги, які може надати держава, у свою чергу сприяє подальшій небезпечній еволюції злочинності. Формуючись як відображення суспільства, кримінальна сфера разом з тим поглиблює проблеми цього суспільства.

Цікаву думку з приводу природи маргіналізму висловив російський вчений-кримінолог С.І.Кирилов. За його словами, в основі маргіналізму лежить історично зумовлена, соціально-генетична люмпенізованість і низький рівень інтелекту, що передається із покоління у покоління. Це є базою лінощів, задрості, озлобленості, індивідуалізму та егоїзму, відчуження від інтересів суспільства. Немоżliвість інтелектуального розвитку пов'язана з комплексами і способами їх позбавлення. Звідси підсвідоме прагнення до вчинення кримінальних правопорушень, які є основним способом позбавлення від комплексів і методом компенсації неповноцінності. Звісно, злочини вчиняють і особи, яких аж ніяк не можна назвати маргіналами. Але 80% всіх кримінальних правопорушень вчиняється саме такими особами, характерні риси яких відповідають ознакам і властивостям маргіналів [4].

Джерелом маргінальності може бути природа сучасного міста з його різноманіттям культур, послабленням традиційних соціальних інститутів і загостренням проблеми ідентифікації людини. Місто, як відомо, провокує депресію. До того ж великі міста відрізняються концентрацією значної кількості людей на обмеженій території. Це породжує конфлікти об'єктивного і суб'єктивного характеру і нерідко стає причиною різного роду злочинів, перш за все спрямованих проти особистості.

Сприяє маргіналізації суспільства також запозичення західноєвропейського та англо-американського способу життя, прагнення швидкими темпами замінити традиційні механізми функціонування економічної, політичної і культурної сфер на відповідні механізми західного зразка. Ліберальні західні цінності, які нерідко пропагують культ вседозволеності і насильства, прагматизму та утилітаризму, зазвичай виявляються просто неприйнятними духовній ментальності українця. У кінцевому підсумку все це призводить до відчуження громадян, їх занурення у власні проблеми, недовіри до влади і стрімкої маргіналізації та криміналізації суспільства.

Нині загрозливих масштабів набула аморальна поведінка. Основними різновидами аморальної поведінки є алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, дармоїдство, бродяжництво. Аморальна поведінка, на відміну від поведінки злочинної, не складає очевидної загрози публічній безпеці і порядку. Разом з тим, вона сприяє маргіналізації суспільства, руйнує

громадську моральність, знищує моральні засади, які регулюють відносини у суспільстві, і руйнація яких у найближчому майбутньому обов'язково позначиться на публічній безпеці, призведе до трагічних наслідків, що межують зі злочином або є саме такими.

Таким чином, трансформаційні процеси в суспільстві супроводжуються наростанням негативних явищ в сферах економіки, політики, духовного життя, а також ускладненням серйозних загальнолюдських проблем, у тому числі й поширенням протиправної поведінки та зростанням злочинності.

Кризу суспільної свідомості слід розглядати не лише як наслідок відображення проблем у суспільному бутті, а й як їх важливу причину.

На поведінку людини впливають не лише її потреби, а й ціннісні орієнтації, правова свідомість. Поряд із загальними соціальними, економічними, політичними факторами, що сприяють поширенню злочинності, слід брати до уваги і психологічні, біологічні фактори, що визначають той чи інший варіант поведінки людини в кожному конкретному випадку.

Деформована правосвідомість є сьогодні однією з основних причин злочинів, адміністративних проступків, цивільно-правових деліктів, дисциплінарних порушень, формалізму і бюрократизму, корупції у всіх її проявах.

Маргінальна правосвідомість негативно впливає на стан законності і правопорядку, сприяє підвищенню рівня злочинності. Поширення маргінальної правосвідомості є загрозою національній безпеці.

Список використаних джерел

1. Рейтинг стран по уровню преступности. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/crime-index>.
2. Фокс В. Введение в криминологию / пер. с англ.; под ред. Б. С. Никифорова и В. М. Когана. – М.: Прогресс, 1985. 312 с.
3. Степаненко Р. Ф. Особенности правового сознания и правовой культуры маргинальной личности // Вестник Нижегородской академии МВД России. 2013. № 24. С.25-30. URL.:<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-rossiyskoj-pravovoy-kultury-v-issledovaniyah-obscheppravovoy-teorii-marginalnosti>
4. Кириллов С. И. Феномен маргинальности и преступное поведение // Вестник Московского университета МВД России. 2014. №12. С. 112–114. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-marginalnosti-i-prestupnoe-povedenie>.